

PLAN EN GRONDWET VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP, RETRO- EN PROSPECTIEF

J.M. Dirken

‘Tempora mutantur, nos et mutamur in illis’

(de tijden veranderen en wijzelf veranderen mee)

Bij het 225-jarig bestaan van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte kan enige reflectie over zijn grondslag passend zijn. Maatschappij, wetenschap en wetgeving veranderen en het Genootschap evolueert mee. Ook in de statuten, bij het Genootschap ‘Plan en Grondwet’ geheten, is af en toe een nieuw evenwicht aan te brengen tussen de respectabele traditie en de actuele functies. Het ziet er naar uit dat de tijd rijp is om enige aanpassing te overwegen.

Hierna zullen schetsen worden gegeven van drie versies van Plan en Grondwet; die uit 1788, door de stichter van het Genootschap Steven Hoogendijk goedgekeurd en ondertekend; die uit 1958, een wettelijk geboden herziening waarbij het Genootschap de stichtingsvorm aannam; en tenslotte die, welke heden voorbereid wordt door de beide bestuurscolleges van Administrateurs en Directeuren onder voorzitterschap van de Praeses Magnificus. Het zullen schetsen zijn, in de zin dat met een moderne blik naar opvallende kenmerken van de oude versies wordt gekeken zonder een professioneel juridische of historische pretentie en dat enkele lijnen van mogelijke modernisering zullen worden uitgezet.

1788

Nadat het Genootschap in 1769 gesticht was, duurde het tot 1788 alvorens een Plan en Grondwet werd ingevoerd, dat te beschouwen is als de eerste volledige neerslag van de oogmerken en werkwijze van het inmiddels tot bloei en erkenning gekomen Rotterdamse genootschap. Gedrukt door de eigen drukker van het Genootschap, 29 pagina’s lang en ondertekend door de stichter, getuigt het van hoge ambities en aanmerkelijke statigheid.

In het aan de leden uit te reiken Diploma heet het ‘het groote Oogmerk van dit Genootschap’ (§ XXIV) en dat is in overeenstemming met het beginartikel: ‘Door de bevordering en volmakinge der Proefondervindelijke Wijsbegeerte nuttig te zijn aan het Menschdom, en bijzonderlijk aan het Vaderland’,...

De – in moderne ogen – statigheid kan worden afgeleid uit de lijst van elf functies, die voor het merendeel met klinkende namen in § X worden gemeld. De Protector is ‘Zijne Doorluchtige Hoogheid de Heer Prins erfstadhouder’. ‘De Maecenaaten zullen altoos zijn de vierentwintig Vroedschappen, Pensionaris en de drie Secretarissen dezer stad’. De voorzitter draagt de titel Praeses Magnificus en wordt verkozen uit de Maecenaaten. Er is een ‘duplex ordo’ in het bestuur (wellicht geïnspireerd door de trias politica van Montesquieu): een College van Administrateurs, zijnde ‘Persoonen van aanzien en vermogen in deze stad’, belast met financiële zaken en voorgezeten door een President-Administrateur; een College van Di-

recteurs en Secretarissen, 'inwooners dezer stad, en kundige Lieden, en, zoo veel mogelijk, in een of meer Takken der Proefondervindelijke Wijsbegeerte ervaren', belast met de wetenschappelijke activiteiten en voorgezeten door een President-Directeur. In § XIX: 'Tot Leden binnen 's Lands zullen verkoren worden zoodanige Persoonen, die door hunne kundigheid ter bereiking van de Oogmerken van het Genootschap zullen kunnen medewerken'.

Het is een der charmes van het huidige Genootschap dat de meeste van die functies en de titulatuur gehandhaafd zijn, gelegitimeerd door het verleden. Een nieuwe stichting zou heden ten dage daarmee niet durven aankomen. Bij de vergadering in 1994 ter viering van het 225-jarig bestaan, aanvaardde de nieuwe Praeses Magnificus, Rotterdams burgemeester Dr. A. Peper, zijn genootschappelijke waardigheid onder meer met de opmerking, dat hij eertijds als hoogleraar de functie van Rector Magnificus niet had bereikt en dat de titel Praeses Magnificus nu een mooie compensatie was. Hierop reageerde de voorzitter van het College van Directeuren, Prof. Dr. Ir. J.E. Mooy, dat hij evenmin verwacht had als hoogleraar nog eens de titel President-Directeur te mogen voeren, als ware het een topfunctie in het bedrijfsleven.

In welk terrein en op welke manieren bepaalde het toenmalige 'P & G' dat het Genootschap het 'grootte Oogmerk' zou verwezenlijken? In § II worden daaraan drie zinnen besteed:

Eensdeels, en wel voornamelijk het verbeteren en uitvinden van Kunst- en Werktuigen, en van Kundigheden en Middelen die strekken kunnen ten voordele van den Landbouw, Zeevaart, Werktuiglijke Kunsten en Fabrieken, ter instandhouding en verbetering van Rivieren, Dijken, Wegen en Landerijen, of ten nutte van eenige andere voorname Takken der Nationale Huishouding.

Anderdeels, bedoelt het ook het ontdekken en bevestigen door ontwijffelbaare Proeven van Nieuwe Waarheden, of Kundigheden in de Natuurkunde, Kruidkunde, Scheikunde, Natuurlijke Historie, Ontleedkunde, Natuurkunde van 's Menschen Lighaam, Praktikaale Genees- en Heelkunde, het uitvinden van nieuwe Genees- en Heelmiddelen enz.

Eindelijk, beoogt het Genootschap het nader bevestigen, door nieuwe en zekere Proeven, van reeds gekende voorname Waarheden in de Weetenschappen'.

In moderne interpretatie ging het dus eerst om technische innovatie op diverse terreinen, agrarisch, nautisch, industrieel en civiel-technisch. Verder betrof het experimenteren in de natuurwetenschappen en geneeskunde ter uitbreiding van kennis en toepassingsmogelijkheden. Die functies liggen in onze tijd geconcentreerd in Universiteiten en extra-universitaire instituten voor onderzoek en ontwikkeling. Op het eind van de 18e eeuw waren de, weinige, universiteiten echter nauwelijks met laboratoria geëquipeerd en de gegoede burgerij van een aanzienlijke stad als Rotterdam nam het natuurwetenschappelijk onderzoek en de toepassing daarvan dus zelf ter hand. Er kwam een vaste ruimte met experimentele toestellen, met een bibliotheek (Boekkamer), met modellen en, uiteraard, met portretten van grote donateurs en prominente bestuurders van het Genootschap. Er werd eens per twee jaar een belangrijke prijsvraag uitgeschreven voor de nuttigste ontdekking of uitvinding in een der takken. De prijs bestond uit een gouden gedenkpenning ter zwaarte van 30 dukaten (toch ruim een ons goud!). Er werd soms subsidie gegeven voor het doen van een nuttige uitvinding en, indien deze werd afgestaan, kon het octrooi ook een bron van inkomsten voor het Genootschap vormen. Er werd door verschillende gremia maandelijks vergaderd over verenigingszaken; er werd geëxperimenteerd; er werden wetenschappelijke voordrachten gehouden en er werd gepubliceerd (dat kon zijn in Neder- of Hoog Duitsch, Frans, Engels of Latijn). Het is met recht een actief, toegepast-wetenschappelijk centrum te noemen, waarin 'kundigen' en patriciërs van Rotterdam zich vormden, contacten onderhielden en praktische innovatie dienden. Een zekere status werd aan het lidmaatschap ontleend en het aangename van nieuwe kennis en experiment werd genoten.

Het getuigt van een bijzondere mentaliteit, die ook blijkt uit § III van het P & G:

Gelijk derhalve het Genootschap geen andere Ontdekkingen, of Kundigheden begeert, dan die door zekere en ontwijffelbaare Proeven bevestigd worden, als zijnde afkeerig van alle beschouwelijke Stelsels en Redeneeringen, zoo strekt ook deszelfs bedoeling zig niet zoo ver uit, als de naam Proefondervindelijke Wijsbegeerte wel zoude schijnen aan te duiden. Het zal zig niet verder met de Sterrekunde ophouden, dan voor zoo verre deze Wetenschap nuttig kan zijn aan de Zeevaart (...); maar het zal zig in't geheel niet bemoeien met de Beschouwelijke Genees- en Heelkunde enz. ...

We zouden dat kunnen vertalen als wel begerig naar objectieve en nuttige waarheden, maar geen filosofie en verre speculaties en zeker geen astrologie of kwakzalverij. Er spreekt de mentaliteit uit van rationalisme en geloof in vooruitgang door de toegepaste natuurwetenschappen, geneeskunde en techniek. En gelijk hadden ze.

Het Bataafsch Genootschap was niet enig in zijn soort en evenmin het eerste. Vele van dergelijke genootschappen ontstonden er in die periode en diverse bestaan heden ten dage nog. Zij belichaamden toentertijd de voornoemde mentaliteit en waren ook voorlopers van de onderzoeksinstituten. Laatste waren professioneler en met specifiekere werkterrein en ontstonden in en rond universiteiten, doch waren minder stadgebonden en minder verweven met de burgerij.

Het oude P & G is krachtig, gedetailleerd en niet bescheiden over de werkelijke importantie van het Genootschap. Het vormt een interessant document, dat het huidige Genootschap met respect en enige trots koestert.

1958

Na verschillende kleine wijzigingen in de tussenliggende periode was het nodig volgens geldend recht het Plan en Grondwet in 1957 aan te passen. Zo was een voornaam punt dat het Genootschap een bepaalde vorm van rechtspersoon moest kiezen en dat werd: 'Stichting Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, en heeft haar zetel te Rotterdam'.

Door de tweede wereldoorlog was de collectie van het Genootschap verloren gegaan. Er was ook niet meer veel noodzaak om een laboratorium te exploiteren. Universiteiten en hogescholen hadden inmiddels de beschikking gekregen over goede voorzieningen, waardoor de voordien door de genootschappen ontwikkelde activiteiten op dit gebied beëindigd konden worden. In Rotterdam, in de directe omgeving van het Bataafsch Genootschap dus, ontstond in 1966 een medische faculteit, die in 1973 met de Economische Hogeschool zou fuseren tot de Erasmus Universiteit. En dan was natuurlijk op korte afstand al sinds 1842 de Delftse ingenieursopleiding – sedert 1905 Technische Hogeschool en vanaf 1985 Technische Universiteit Delft geheten – werkzaam op diverse terreinen waarop het Genootschap zich richtte.

Het nieuwe, in 1958 uitgegeven P & G werd echter minder grondig gewijzigd dan waar de omstandigheden aanleiding toe hadden kunnen geven. Het erfgoed werd zonder veel wezenlijke veranderingen doorgegeven, in modernere spelling. Het is opmerkelijk dat er toch nog sprake is van bibliotheek, werktuigen en modellen, terwijl dat in werkelijkheid nauwelijks van toepassing was. Als centrale activiteit wordt nog steeds de tweejaarlijkse prijsvraag gemeld met de gouden gedenkpenning, ter zwaarte van dertig dukaten (doch nu toegevoegd:) 'of de waarde daarvan'.

Eveneens merkwaardig is, dat leden op vergaderingen stemrecht hebben, wat meer op een vereniging dan een stichting wijst en dat de stichting een bestuur ontbeert, maar doorgaat met de Praeses Magnificus, het College van Directeuren en College van Administrateurs.

De lijst van elf functies wordt met één uitgebreid: begunstigers (dat wordt men door een bijdrage van tenminste duizend gulden ineens). 'Tot Protector zal worden uitgenodigd de regerende Koning der Nederlanden'.

'Als Maecenaten zullen worden uitgenodigd de Prinsen van den Koninklijken bloede'. De administrateurs blijven: 'personen van aanzien en vermogen in deze stad'. Nieuw is het artikel XIV: 'Een der aanzienlijkste inwoners dezer stad, daartoe door de Administrateurs en Directeuren verzocht zijnde, zal de titel voeren van Praeses Magnificus van het genootschap'. De Praeses kwam eerder voort uit de Maecenaten (stadsbestuurders).

Gedurende winteravonden, de eerste maandag van de maand, dient er een cursus van voordrachten over natuurkennis te worden gegeven. Het 'Bataafsch terrein der wetenschappen' is echter anders gedefinieerd. In artikel II worden genoemd: natuurkunde, scheikunde, nijverheidswetenschappen, aardrijksbeschrijving, aardkunde, delfstofkunde, wiskunde, sterrekunde en tenslotte de natuurkunde van de mens, van het dieren- en van het plantenrijk. Eveneens is er een andere opsomming van de toepassingsgebieden: landbouw, handels- en kunstnijverheid, zeevaart en andere middelen van gemeenschap, de waterstaat en verdedigingsmiddelen van de staat, bevordering van de kennis van de natuurlijke staat van de bodem en van het luchtgestel, in het belang der statistiek, tot handhaving van de gezondheidstoestand der bevolking. De indruk blijft over van een enigermate heterogene opsomming en het frappeert hoe sterk in eenderde eeuw benamingen kunnen verouderen. Het 'Plan en Grondwet' van 1958 vormt de huidige, nog vigerende statuten. Het Bataafsch Genootschap is echter te veel veranderd om daaraan nog een adequate grondslag te ontleen.

1994

Het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte vertoont vele sporen van zijn roemrucht verleden. De prijsvragen zijn evenwel vervangen door de tweejaarlijkse Steven Hoogendijk Prijzen voor belangrijk wetenschappelijk onderzoek op medisch-biologisch en technisch gebied aan respectievelijk de Erasmus Universiteit en de Technische Universiteit Delft; ook kan jaarlijks aan beide universiteiten als aanmoediging een studieprijs worden toegekend. Het Genootschap is nog wel duidelijk Rotterdams, maar heeft in zijn feitelijk areaal het Delftse opgenomen. Zo plegen de Directeuren gelijkelijk uit beide, genoemde, universiteiten te worden gerecruteerd. De paar honderd leden komen voornamelijk uit deze zelfde regio en zijn voornamelijk medici, technici en beoefenaars van de natuurwetenschappen. De kernactiviteit is de reeks van avondvoordrachten over natuurwetenschappelijke, theoretische, toegepaste en historisch-verwante onderwerpen. Die voordrachten worden gewoonlijk in het stadhuis van Rotterdam gehouden en gevolgd door ongeveer 20% van de leden. Er worden incidenteel subsidies verstrekt voor verwante activiteiten van onderzoek, studie en publiceren. De gerichtheid op praktische uitvindingen en dienstverlening aan de regio is duidelijk verminderd ten opzichte van twee eeuwen terug. Het Genootschap vormt echter nog immer een select intellectueel gezelschap en vervult een goede contact-functie.

NAAR HET 250 JARIG BESTAAN IN 2019

Het Bataafsch Genootschap heeft verplichtingen aan zijn verleden en dient statutair geen onnodige wijzigingen aan te brengen. De functie van twee eeuwen terug is echter niet meer in te nemen en conservatisme is zelden een garantie voor overleving. De eerlijkheid gebiedt

dan ook enkele huidige zwakheden te onderkennen. De ruimten tot verbetering zijn te vinden in drie kern-aspecten: identiteit, bestuurbaarheid en maatschappelijke dienstverlening.

Identiteit: Wat men is of meent te zijn, kan niet volledig ontleend worden aan eigen historie. Het vervullen van duidelijke functies in het heden is onmisbaar; en door wie en voor wie die vervuld worden, vergt verduidelijking. Het ligt voor de hand om een moderne vertaling te maken van, en in de trant van het 'P & G' van 1788. Zo blijft de zetel van de stichting weliswaar in Rotterdam, maar dient het gebied van de voornaamste recrutering van de aangeslotenen gedefiniëerd te worden als Rotterdam-Delft en omstreken. Dat betekent een vastlegging van de status-quo, waarbij de Medische Faculteit EUR en de TU Delft de kernpunten vormen. Het werkkerrein valt eveneens te verduidelijken: het betreft bètawetenschappen, zowel theoretisch als toegepast, in het bijzonder de medische en technische wetenschappen. Er is een reeds langer gevoelde behoefte, waaraan in de praktijk ook wel eens tegemoet wordt gekomen, om ook de bèta's van andere faculteiten van de Erasmus Universiteiten op te nemen: wiskundigen, statistici, econometristen, informatici, quantitative bedrijfskundigen etc. Daaraan kan dan ook statutair worden voldaan. Het is echter verstandig hen, die van opleiding uit een andere universitaire opleiding komen en die zeer in het 'Bataafsch' terrein geïnteresseerd blijken te zijn, ook tot het Genootschap toe te laten. Het is dus een stichting voor de bèta's van de regio Rotterdam-Delft. De aangeslotenen zijn echter geen leden in de zin der Wet, zoals bij een vereniging, maar zijn de personen die voor de lezingen en overige niet-bestuurlijke activiteiten van het Genootschap worden uitgenodigd.

Bestuurbaarheid: Aan een stichting zoals het Bataafsch Genootschap valt niet veel te besturen. Een vermogen dient goed te worden beheerd; en verder dient onder meer een aantrekkelijke reeks van voordrachten van hoge kwaliteit op genootschappelijk terrein te worden verzorgd, terwijl de prijzen voor veelbelovende jonge wetenschapsbeoefenaars en pas afgestudeerden op verantwoorde wijze moeten worden toegekend.

Het ligt voor de hand een klein stichtingsbestuur in te stellen van de Praeses-Magnificus, de Secretaris en beide Presidenten van de huidige colleges. De President-Administrateur qualitate qua als Thesaurier en de President-Directeur belast met de portefeuille Wetenschappen. Voornoemde beide Colleges zouden dan als adviescolleges binnen de stichting met duidelijke taken kunnen worden gemandateerd. Voor het College van Directeuren, zoals nu samengesteld uit twee wetenschappers van de EUR en twee van de TUD, blijven de uitvoerende taken van het lezingen-programma, van de selectie van prijswinnaars, van de advisering omtrent nieuw 'leden' en te verlenen subsidies. Op het College van Administrateurs, te recruteren uit leidinggevendenden uit de nijverheid, handel en bestuur van 'de Bataafse regio', rust dan de adviserende taak inzake vermogensbeheer en begroting en – als nieuwe, belangrijke – taak de later te behandelen regio-projecten. Een uitvoerend secretariaat, ter ondersteuning van bestuur en beide colleges en voor de 'leden'-administratie, completeert de eenvoudige bestuurlijke constructie. Voorbeeld statuten van een dergelijke opzet zijn inmiddels in enkele versies, blijk gevend van een terughoudendheid in vergaderen en regelen, door notaris Mr. M.G. van Ravesteijn uitgewerkt.

Maatschappelijke dienstverlening: het organiseren van lezingen, het toekennen van prijzen en het uitgeven van publicaties zijn in deze tijd de belangrijkste 'produkten' van het Genootschap, maar vormen een magere afspiegeling van de grote ambities van de stichter Steven Hoogendijk, zoals in 1788 in het 'P & G' verwoord. Het zou weliswaar van overmoed getuigen nog het Onderzoeks- en Ontwikkelings Centrum van Rotterdam te willen zijn, maar de huidige beperking tot luisteren en loven is wat ondermaats, gezien de potentie van de aangeslotenen en de eertijdse traditie. De bèta's van de regio Rotterdam-Delft, voor zover verenigd in het Genootschap, zouden best wat meer kunnen en willen. Ook de strekking van de huidige statuten, die uit 1958, vraagt duidelijk meer.

Gedachtig de aard van het toegepast-wetenschappelijke bèta-terrein, maar meer nog de binding aan een regio, is daarom de gedachte opgekomen van 'regio-projecten'. De 'Bataafsche' regio kent - als andere - vele zorgen en die zorgen kunnen baat vinden bij wetenschappelijke kartering, analyse en ideeën van oplossing. Een College van Administrateurs, bestaande uit leidinggevend in de regio wat betreft nijverheid, handel en bestuur, hebben de vinger aan de pols aangaande die zorgen en kunnen bij uitstek in staat worden geacht deze regio-problemen te identificeren, te selecteren en als studie-project te entameren en te faciliteren. De pretentie ervan behoeft uiteraard praktische bescheidenheid en de orde van grootte moet gedacht worden als één jonge onderzoeker, die in één tot twee jaar tijd een opdracht vervult, daarbij geassisteerd door enkele leden van het Genootschap als begeleider, informant of wetenschappelijke faciliteiten biedend. De financiële voorwaarden zouden via het College van Administrateurs door een of meer belanghebbende instanties in de regio kunnen worden vervuld, of naast een dergelijke sponsoring zou ook het Genootschap zelf geldelijk tegemoet kunnen komen.

De publikatie van zulk een regio-project, jaarlijks of twee-jaarlijks, is een Verhandeling van het Genootschap en onderwerp tijdens een algemene vergadering. Het is een middel om de vitaliteit en de potentie van het Genootschap tot uitdrukking te brengen en de verbondenheid met de regio, zoals al in vroeger tijden bedoeld en gebleken.

De onderwerpen van regionale zorgen zijn legio, indien van de medische en technisch-wetenschappelijke concentratie in het Genootschap wordt uitgegaan: Sociale gezondheidszorg, opleiding en training, verkeer- en communicatie, transport en overslag, technische voorlichting etc. etc. Uit beide Colleges van het Genootschap werden al diverse specifieke suggesties gedaan. Jonge ingenieurs, medici en andere bèta-onderzoekers zouden het een goede kans vinden en het tot een eer rekenen zich namens het Genootschap voor zulk een project in te zetten. Het aantal en de keuze van Administrateurs zou op het voordragen en faciliteren van deze regio-projecten kunnen worden afgestemd.

SLOT

Een 225 jaar bestaan en nog respectabele functies te kunnen kiezen en vervullen, is niet voor elke organisatie weggelegd. Het bijtrekken van Plan en Grondwet, ingegeven door juridische overwegingen, maar meer nog om door verjonging nog ouder te kunnen worden, ten einde de opzet van de stichter door te zetten in de huidige en komende periode, is een waardevolle en nuttige exercitie.